

HUBERT GROMNY¹

CZŁOWIEK WOBEC KOLONIALIZMU MRÓWEK O RELACJI ŚWIATA LUDZKIEGO I ZWIERZĘCEGO W OPOWIADANIACH TRẦN DUY PHIÊNÁ W ŚWIETLE TEORII CZŁOWIEKA JAKO ISTOTY NARRACYJNEJ SYLVII WYNTER²

Słowa kluczowe: literatura wietnamska, ekokrytyka, humanistyka środowiskowa, posthumanizm, kontrhumanizm, teoria dekolonialna, *animal studies*

Sposób, w jaki ludzkość postrzega samą siebie oraz opowiada o swoim miejscu w świecie, wyznacza horyzont relacji człowieka z innymi istotami żyjącymi na Ziemi. Tytuł niniejszego tekstu odwołuje się do opowiadania *Kiến và người* (Mrówki i ludzie, 1989) wietnamskiego pisarza Trần Duy PhiênÁ, które wraz z dwiema innymi krótkimi formami tego autora: *Mối và người* (Termity i ludzie, 1992) oraz *Nhện và người* (Pająk i człowiek, 2012), wyraża zwrot w kierunku narracji środowiskowych i ekokrytyki w literaturze wietnamskiej w czasie reform gospodarczych, społecznych i kulturowych znanych jako okres odnowy Đổ Mới (Phạm Phương Chi 2024a, 333)³. Odczytanie tych utworów w odniesieniu do projektu kontrhumanizmu Sylvii Wynter oraz jej koncepcji narracyjnej istoty ludzkiej ma umożliwić ekokrytyczną analizę kategorii człowieka w kontekście splotu doświadczeń kolonializmu i socjalizmu.

¹ Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, ORCID: 0009-0004-7783-5847, hubertgromny@gmail.com.

² Tekst powstał podczas pobytu badawczego w Hanoi realizowanego w ramach stypendium ZAWACKA Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej NAWA.

³ Autor dołożył starań, aby zidentyfikować wietnamską formę zapisu imion i nazwisk autorów i autorek, którzy publikowali zarówno w języku angielskim, jak i w języku wietnamskim. Autor zdecydował się na stosowanie pełnej formy zapisu nazwisk i imion wietnamskich.

Wybór wietnamskich opowiadań w celu omówienia narracji środowiskowych odpowiada na potrzebę rekonsolidacji pamięci o historycznych i współczesnych (Thục Linh Nguyễn Vũ 2024; Szymańska-Matusiewicz 2019; Kola 2018) kontaktach pomiędzy społeczeństwem polskim i wietnamskim, a także wskazuje kluczowe miejsce literatury wietnamskiej dla odkolonizowania⁴ rodzimego kanonu literackiego. Badaczki i badacze pracujący w przestrzeni studiów dekolonialnych oraz krytycznej teorii rasy zgadzają się, że postępujące zniszczenia środowiska są efektem planetarnej dominacji zachodniej koncepcji człowieka oraz kolonialnego paradygmatu eksploatacji zasobów (Ginn 2023; De la Cadena 2015). Umieszczenie perspektyw Globalnego Południa w centrum⁵ dyskusji o ekologii postulowane jest jako warunek dla wypracowania alternatywnych strategii wobec kryzysu klimatycznego (De la Cadena, Blaser 2018) na podstawie doświadczenia tych populacji, które cierpią w wyniku zmian środowiska najbardziej (Yusoff 2018).

Terminologia wywodząca się z projektu kontrhumanizmu Sylvii Wynter oraz krytyki podmiotowości Denise Ferreira da Silvy stanowią ramy pojęciowe dla odczytania opowiadań Trần Duy Phiêna. Koncepcja istoty ludzkiej jako praktyki narracyjnej Sylvii Wynter pozwala umieścić opowiadania w kontekście globalnej hegemonii narracji o człowieku jako „biologicznym mechanizmie podporządkowanym teleologicznym ekonomicznym skryptom”, które opisują mit o początku i rozwoju ludzkości w kategoriach „przetrwania-poprzez-ciągłe-rosnące-procesy-konsumpcji-akumulacji” (McKittrick, Wynter 2015, 10–11). Hegemoniczna współcześnie narracja o ludzkości, zdaniem Sylvii Wynter, stanowi bezpośredni rezultat dominacji kolonialnej, która przyczyniła się do nad-reprezentacji zachodniej idei Człowieka (*Man*) na skalę globalną (Wynter 2003, 260). Teoretyczka wskazuje dwa punkty zwrotne z zachodniej opowieści o ludzkości – ukonstytuowanie

⁴ W odniesieniu do przestrzeni akademickiej autor używa terminu „odkolonizowania” (*uncolonize*) zamiast „dekolonizacji”, podążając za propozycją Tanyi Rodriguez (2025). Badaczka zwraca uwagę na to, że „dekolonizacja” dotyczy konkretnych postulatów politycznych oraz walki o ich spełnienie (np. suwerenności rdzennych populacji i przywrócenia ich sposobów życia). W kontekście praktyk dyskursywnych mających na celu zakwestionowanie kulturowego dziedzictwa kolonializmu proponuje ona stosowanie terminu „odkolonizowania”.

⁵ Edward Said (1979, 42) w swojej analizie orientalizmu zwraca uwagę na to, że jedną z jego funkcji jest unieważnianie i zakazywanie narracji, które nie umieszczają świata zachodniego w centrum.

się sekularnej koncepcji człowieka (*Man1*) w dobie renesansu oraz koncepcji człowieka jako mechanizmu biologiczno-ekonomicznego (*Man2*) w szczytowym momencie imperializmu europejskiego w XIX wieku. Obie te koncepcje przyczyniły się do stworzenia opowieści o wyższości białego człowieka wobec „nieracjonalnych” lub „nieproduktywnych” innych oraz uzasadnienia ich wywłaszczania, zniewalania, zabijania lub podporządkowania poprzez odwołanie do „pozaludzkich praw natury” (Wynter 2003, 296–297, 327).

Denise Ferreira da Silva pokazuje, jak zachodnia filozofia konstruowała się wokół wysiłku wytworzenia urasowanej różnicy pomiędzy podmiotowością nowoczesną a „podatnym/wrażliwym «Ja»” (*Affectable “I”*). Podatność/wrażliwość (*affectability*) oznacza „stan bycia podporządkowanym lub podporządkowaną zarówno naturalnym uwarunkowaniom (w sensie naukowym i świeckim), jak i władzy sprawowanej przez innych” (Ferreira da Silva 2007, xv). Człowiek, stanowiący ekspresję podmiotowości nowoczesnej, znajduje się w napięciu pomiędzy własną deterministyczną narracją a kompulsywną potrzebą absolutnej autonomii.

To napięcie pozwala opisać historię przemocy stosowanej wobec światów pozaludzkich również jako przemoc wobec przedstawicieli i przedstawicielek gatunku ludzkiego, których sposoby życia kształtują się poprzez opowieści o współzależnej relacji istoty ludzkiej z otaczającym je środowiskiem – z rzekami, górami, zwierzętami i roślinami. Sylvia Wynter (1984, 43) proponuje redefinicję ludzkości jako hybrydycznego gatunku, którego biologiczne mutacje wynikają ze sprzężenia zwrotnego pomiędzy sferami opowieści (*mythos/logos*) i materialności ciała (*bios*). Perspektywa ta dowartościowuje wielość rdzennych (*indigenous*) sposobów bycia, które kształtują się wobec swojego najbliższego otoczenia. W dalszej części tekstu desygnat „człowiek” (*Man*) odwoływać się będzie do hegemonicznej narracji zachodniej, podczas gdy „istota ludzka” (*Human*) oznaczać będzie osobników i osobniczki gatunku ludzkiego.

Eksploatacja środowiska naturalnego w Wietnamie na skalę przemysłową rozpoczęła się w okresie kolonialnej administracji francuskiej (Nguyễn Thuỳ Linh 2025; Aso 2018). Środowisko doznało ogromnych zniszczeń podczas procesu politycznej dekolonizacji, który opisuje historię niemal 30 lat działań wojennych⁶. Do dziś populacja Wietnamu cierpi

⁶ W latach 1940–1945 Wietnam znajdował się pod okupacją japońską, która zachowała francuską administrację. Wojna z Francją w latach 1946–1954 zakończyła się

z powodu zastosowania broni chemicznej przez Stany Zjednoczone (Phan Xuân Dũng 2023; Trương Ngọc Kiêm, Đinh Văn Khương 2021), która miała na celu zniszczenie lasu deszczowego oraz warunków życiowych zamieszkującej go i ukrywającej się w nim ludności. To właśnie użycie niesławnego herbicydu Agent Orange wprowadziło na stałe termin „ekobójstwa” (*ecocide*) do dyskursu międzynarodowego (Stockholm International Peace Research Institute 1976, 1).

Zarówno podczas wojny, jak i po jej zakończeniu Wietnam przechodził przyspieszone procesy industrializacji, które potwierdzić miały status jego populacji jako nowoczesnego narodu oraz uznanie jego suwerenności na międzynarodowej scenie politycznej. Również te procesy wpłynęły negatywnie na środowisko (Ortmann 2017). Marksistowski materializm⁷ w ekonomicznym i politycznym życiu Wietnamu wspierał postrzeganie świata naturalnego jako źródła narodowej modernizacji (Phạm Phương Chi 2024b, loc. 212). Opowiadania Trần Duy Phiêna nie dotyczą bezpośrednio rzeczywistości wojennej⁸, lecz opisują okres, w którym Wietnam dołączył do globalnej gospodarki liberalnej na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Zarysowane przez pisarza portrety człowieka w relacji ze światem zwierzęcym znajdują się więc pomiędzy dwoma rywalizującymi koncepcjami *homo economicus*, które do dziś regulują horyzont globalnej wyobraźni politycznej – wizją człowieka socjalizmu oraz wizją człowieka kapitalizmu.

porozumieniem w Genewie oraz podziałem kraju na dwie części. Na rok 1956 zaplanowano wspólne dla obu części wybory. Wspierany przez Stany Zjednoczone rząd Republiki Wietnamu nie zgodził się na przeprowadzenie wyborów, co w efekcie doprowadziło do wojny w latach 1956–1975, która zakończyła się wycofaniem Stanów Zjednoczonych w 1973 roku i upadkiem Republiki Wietnamu w 1975 roku. Wojenne doświadczenia Wietnamu nie ograniczają się do procesów dekolonizacji. W latach 1977–1979 miała miejsce pełnoskalowa wojna pomiędzy Wietnamem i Kampuczą, trwająca w formie walk partyzanckich do 1991 roku. Konflikt ten stanowił podstawę dla wojny pomiędzy Wietnamem i Chinami w 1979 roku.

⁷ Sylvia Wynter zwraca uwagę na znaczenie marksizmu dla walk antykolonialnych, wskazując jednocześnie na jego ograniczenia (McKittrick, Wynter 2015, 40). Denise Ferreira da Silva zauważa, że materializm historyczny stanowił istotny moment w krytyce podmiotowości nowoczesnej ze względu na wskazanie materialnej (społecznej i celowej) reprodukcji istot ludzkich. Ostatecznie jednak materializm historyczny zachował uprzywilejowanie wewnętrznej rzeczywistości podmiotu na planie onto-epistemologicznym (Ferreira da Silva 2007, 187).

⁸ W powieści *Nỗi buồn chiến tranh* (Smutek wojny, 1990) autorstwa Bảo Ninh znaleźć można opisy ekobójstwa (Bảo Ninh 1998).

Celem niniejszego tekstu jest pokazanie poprzez analizę utworów Trần Duy Phiêna⁹, w jaki sposób koncepcja człowieka jako bytu ekonomicznego warunkuje jego relację ze światem pozaludzkim. Dodatkowo analiza pozwoli na rozpoznanie przyczyn stosowania przemocy wobec środowiska oraz istot ludzkich znajdujących się poza kategorią człowieka. Postkolonialny kontekst Wietnamu wskazuje, że hegemoniczna koncepcja człowieka ma charakter transnarodowy oraz dotyczy spektrum przeciwstawnych sobie ideologii politycznych, które opisują różne warianty podmiotowości nowoczesnej. Przyjęcie takiej perspektywy umożliwi re-artykulację polityczności narracji środowiskowych oraz ich potencjału dla ukonstytuowania się nowych form międzykulturowej i planetarnej solidarności.

POLITYCZNY KONTEKST EKOKRYTYCZNYCH NARRACJI TRẦN DUY PHIÊNA

Opowiadania Trần Duy Phiêna *Kiến và người* i *Mối và người* to dwa portrety mężczyzn oraz ich podejścia do natury. Teksty wydane odpowiednio w 1989 i 1992 roku powstały w czasie przemian geopolitycznych związanych z erozją Bloku Wschodniego. Przedstawiają one specyficzne dla Wietnamu tego okresu artykulacje tożsamości, które wyłoniły się podczas reform Đổi Mới mających na celu włączenie gospodarki Wietnamu do światowego łańcucha produkcji i konsumpcji. W odniesieniu do opisywanej przez Sylwię Wynter hegemonicznej koncepcji człowieka teksty ilustrują jej lokalną adaptację w społeczeństwie postkolonialnym w postaci włączenia kulturowych toposów człowieka-kolonizatora do kultury wietnamskiej.

Artykulacja ekokrytycznej narracji w Wietnamie mogła zaistnieć jedynie w okresie Đổi Mới. Zniesienie zakazu lokalnych praktyk duchowych takich jak religia popularna Tứ Phủ¹⁰, a także rozluźnienie cenzury, która od tej pory dopuszczała ograniczoną krytykę polityki państwowej w obszarze literatury, to dwa przykłady reform kulturowych. Trần Duy Phiên jako

⁹ Analiza tekstów oraz przekład cytatów na język polski przeprowadzone zostały na podstawie tłumaczenia opowiadań z języka wietnamskiego na język angielski autorstwa Phạm Phương Chi oraz Chitry Sankaran.

¹⁰ Tứ Phủ odnosi się do niezinstytucjonalizowanego systemu świątyń oraz praktyk występujących pod wieloma nazwami, np. Kult Bogini Matki lub Religia Czterech Pałaców. Terminologia za Nguyễn Thị Hiên (2019, 12).

pisarz i dydaktyk związany z Republiką Wietnamu doświadczył społecznego wykluczenia po zjednoczeniu kraju w 1975 roku, co zmusiło go do powrotu do swojej rodzinnej miejscowości Kon Tum w górzystej prowincji położonej w Wietnamie Środkowym. Od połowy lat 70. do połowy lat 80. XX wieku Trần Duy Phiên utrzymywał się z pracy fizycznej. Złagodzenie cenzury w okresie Đổi Mới umożliwiło pisarzowi powrót do działalności literackiej (Phạm Phương Chi 2024a, 323–324).

Polityczny kontekst opowiadań Trần Duy Phiêna nabiera wyrazistości w odniesieniu do rządowego programu modernizacji terenów górzystych w środkowej części kraju. Program ten zachęcał populację z nizin i miast do relokacji na tereny uznawane za „puste”. Wspieranie osadnictwa miało na celu „oczyszczenie dziczy” (*khai hoang*), zagospodarowanie jej zasobów oraz rozwój produkcji rolnej. Decyzja wietnamskiego rządu o numerze 254-CP zatytułowana *Khuyến khích khai hoang phục hóa* (Zachęta do oczyszczenia dziczy i odbudowy cywilizacji) wydana została w 1981 roku (Phạm Phương Chi 2024a, 328). Polityka rządowej interwencji opisuje codzienną rzeczywistość doświadczaną przez Trần Duy Phiêna, który obserwował napływ osadników i osadniczek z terenów „rozwinętych” do swoich rodzinnych stron – gór i lasów będących domem dla wielu mniejszości etnicznych i zróżnicowanych gatunków zwierząt i roślin – oraz negatywny wpływ ich obecności na środowisko (Phạm Phương Chi 2024a, 329).

W tym miejscu warto odwołać się do szerszego dyskursu o dekolonizacji, w celu interpretacji opisanej wyżej polityki państwa. W tekście *Decolonization is not a metaphor*, odnoszącym się do rzeczywistości Stanów Zjednoczonych, Eve Tuck i K. Wayne Yang rozpoznają kolonializm wewnętrzny jako jedną z form kolonializmu. Kolonializm wewnętrzny to „biopolityczne i geopolityczne zarządzanie ludźmi, ziemią, florą i fauną wewnątrz krajowych (*domestic*) granic imperialnego narodu” (Tuck, Wayne Yang 2012, 4–5). O ile opis populacji Wietnamu jako „imperialnego narodu” nie jest adekwatny, o tyle język przytoczonych decyzji zbiega się z dyskursem kolonialnym w takim stopniu, w jakim odwołuje się do „cywilizacyjnej misji” w odniesieniu do terenów zamieszkałych przez mniejszości etniczne, zwierzęta i rośliny. Zgodnie z logiką nowoczesności rdzenne populacje żyjące w relacji współzależności ze światem pozaludzkim stanowią historyczny przeżytek. Opowiadania Trần Duy Phiêna jako narracje ekokrytyczne opisują sposób, w jaki przyswojenie elementów tożsamości kolonializmu osadniczego kształtuje stosunek człowieka do natury w Wietnamie lat 90. XX wieku.

OSADNICZE MARZENIE O SUKCESIE I DOMU. CZŁOWIEK, TERMITY I MRÓWKI

Opowiadanie *Mỏi và người* portretuje starszego mężczyznę Bả, inżyniera znanego z atrakcyjnego wyglądu i muzycznych talentów. Po polubownym rozwodzie z żoną Bả postanowił przeprowadzić się w zalesione tereny góryste, gdzie z pomocą przyjaciela Starego Nu założył kurzą fermę. Bả to postać niezwykle przedsiębiorcza, wykorzystująca nowoczesne metody produkcji w hodowli kur. Narracja prowadzona jest z perspektywy jego siostrzeńca, który wraz z przyjaciółmi przyjeżdża na fermę w odpowiedzi na prośbę wujka. Duża skala produkcji oraz minimalny nakład kosztów i pracy budzą podziw młodzieży. Bả założył fermę na terenie zasiedlonym przez termity, które przekształcił w darmową paszę dla kur. Termity postanowiły jednak wyzwolić się z zaprojektowanego przez człowieka łańcucha pokarmowego i zaatakowały fermę, niszcząc sprzęt i odzież. Większość postaci zachęca Bả do opuszczenia fermy – Stary Nu lamentuje: „[T]a ziemia to kraj termitów. Pan Bả sprowadził buldożery i zrównał las z ziemią, budując fermę, zniszczył kopce i gniazda termitów, zabił ich przodków” (Trần Duy Phiên 2021a, loc. 210). Inżynier zdecydował, że armia 20 tys. kur pozwoli mu zamienić „samobójcze oddziały” termitów w „złoto i srebro”. Wypowiedzenie wojny termitom przez Bả kończy opowiadanie.

Postać przedsiębiorczego wujka świadomie przyjmuje postawę kolonizatora, co odróżnia ją od osadnika z opowiadania *Kiến và người*, postrzegającego siebie jako ofiarę kolonializmu mrówek. *Kiến và người* portretuje ojca sfrustrowanego życiem w mieście, który postanowił przenieść się z rodziną w góry, aby tam zająć się rolnictwem. Narracja prowadzona z perspektywy syna mężczyzny otwiera się słowami: „Mój tata uważa, że nigdy przed nikim się nie ugiął” (Trần Duy Phiên 2021b, loc. 629). Ojciec pragnie prowadzić proste i samowystarczalne życie, aby w ten sposób uniezależnić się od społecznych oczekiwań. Postrzega swoją rodzinę jako produktywne jednostki zdolne przekształcić naturę według nadrzędnego celu, jakim jest stworzenie prosperującego domostwa. Nie bierze on jednak pod uwagę, że zajęty przez niego teren jest naturalnym habitatem mrówek, które nie mają zamiaru zaakceptować ludzkiej obecności. Dramatyczna walka z mrówkami kończy się śmiercią żony mężczyzny, jego własnym szaleństwem oraz skazaniem dzieci na biedę i tułaczkę.

Marzenie o sukcesie i domu w tych dwóch opowiadaniach to prozaiczne motywacje, dla których projekt kolonializmu osadniczego dostarcza

model do działania. Niezwykle interesująca pod tym względem jest figura ojca. Jego decyzja o zajęciu niezagospodarowanego terenu podsycana jest krytyką „pasożytniczego” społeczeństwa. Filozofia życiowa ojca przypomina proto-anarchistyczną postawę zarysowaną w utworze *Walden, czyli życie w lesie* Henry’ego Davida Thoreau (2018). Warto zwrócić uwagę, że utwór ten powstał w kontekście kolonializmu osadniczego Stanów Zjednoczonych¹¹. Interesujący jest również stosunek ojca do własności prywatnej. Kiedy jego żona strauumatyzowana ugryzieniami owadów sugeruje, że las niezbywalnie należy do mrówek, ojciec odpowiada: „Głupia! Dzicz nie należy do nikogo, ziemia jest tutaj wolna, tylko w mieście ziemia stanowi własność” (Trần Duy Phiên 2021b, loc. 745). Upór ojca w pozostaniu w założonym przez siebie domostwie świadczy jednak o tym, że uważa on zajęta przez siebie ziemię za swoją własność. John Locke, jeden z ojców liberalizmu, uzasadniał istnienie własności prywatnej przeciwstawieniem sobie człowieka i natury za pomocą kategorii pracy. Jego zdaniem to, co znajduje się w stanie naturalnym, nie należy do nikogo, choć w momencie, w którym człowiek dotknie ziemi swoją pracą, staje się ona jego własnością (Locke 1992, 148–149). Co ważne, teoria Johna Locke’a powstała w okresie angielskiego projektu kolonializmu osadniczego.

Zarówno Bąy, jak i ojciec przyjmują militarystyczną postawę wobec rdzennych, nie-ludzkich mieszkańców zajmowanej przez siebie ziemi. Ich uzasadnienia przemocy jednak się różnią. Bąy widzi termity jako zasób ekonomiczny, a siebie samego jako zdobywcę, podczas gdy ojciec rodziny postrzega mrówki jako „najeźdźców i kolonizatorów” (nie ma przy tym dla niego znaczenia, że to mrówki mieszkały w lesie wcześniej). Szaleństwo ojca stanowi efekt załamania się jego własnego wizerunku jako „nieugiętego” (stanowiącego o sobie samym). Jak wskazuje Denise Ferreira da Silva (2007, 29), podmiotowość nowoczesna stosuje nieograniczoną i nadmiarową przemoc wobec wszystkiego, co zagraża jej wizji samej siebie jako nie-podatnej/nie-wrażliwej na czynniki zewnętrzne.

¹¹ Scott L. Pratt (2022) zauważa, że pisma Thoreau zastępują rdzenne koncepcje sprawczości środowiska naturalnego romantyczną wizją natury. Philip J. Deloria (2022, 3), członek plemienia Dakota, odnosząc się m.in. do twórczości Thoreau, zwraca uwagę na problematyczność fascynacji rdzennymi sposobami życia w literaturze amerykańskiej.

SPOTKANIE Z PAJĄKIEM. PRZEMIANA CZŁOWIEKA W ISTOTĘ LUDZKĄ

Nhện và người to najkrótszy z omawianych utworów. Przedstawia on Chiếna o niezwykłych umiejętnościach intelektualnych, inżyniera systemów komputerowych. Po ukończeniu doktoratu na zagranicznej uczelni mężczyzna wrócił do kraju. Ku zaskoczeniu swojego otoczenia zrezygnował on z kariery akademickiej i postanowił wejść na kształtujący się rynek pracy. Charakteryzowany jako postać arogancka i antyspołeczna, Chiến nie odniósł sukcesu, udało mu się jednak zdobyć pozycję menedżera. Opowiadanie opisuje jego spotkanie z pająkiem we własnym mieszkaniu. Bohater gardzi tym stworzeniem, zakładając wyższość własnej inteligencji. Dowodem głupoty pająka ma być założenie sieci w mieszkaniu, w którym nie ma owadów. W momencie, gdy mężczyzna chce zniszczyć habitat zwierzęcego współlokatora, odkrywa, że obecność tej istoty chroniła go przed komarami rojącymi się w szczelinach ścian. Chiến, świadomy swojej wrażliwości na ugryzienia komarów, doświadcza epifanii. Wraz z końcem opowiadania mężczyzna przybiera szerszą perspektywę na „cykl życia i śmierci” oraz przestaje postrzegać samego siebie jako „superczłowieka” (Trần Duy Phiên 2021c, loc. 984).

Opowiadanie pomimo swej niezwykle prostej konstrukcji omawia dwie ważne kwestie. Po pierwsze, Trần Duy Phiên pokazuje, że zakwestionowanie hegemonicznej kategorii człowieka nie wymaga dramatycznych okoliczności. Codziennosc okazuje się przestrzenią współzależności istot ludzkich i innych organizmów. Po drugie, istota ludzka jest podatna/wrażliwa na swoje otoczenie niezależnie od tego, czy dopuszcza to do swojej świadomości. Negacja tego faktu wytwarza stan ciągłego napięcia, które może powodować eskalację nieuzasadnionej przemocy. Nguyễn Thị Tịnh Thy (2015) proponuje odczytanie twórczości Trần Duy Phiêna poprzez idee taoizmu oraz maksymy „nie-działania”. Spotkanie z pająkiem w tej perspektywie ujawnia, że podjęcie akcji w postaci zniszczenia habitatu zwierzęcia nie ma żadnych innych przesłanek niż chęć utwierdzenia się we własnej sprawczości. Brak działania natomiast przynosi rzeczywistą korzyść w postaci ochrony przed komarami i przenoszonymi przez nie chorobami.

ISTOTA LUDZKA WOBEC SZANTAŻU NOWOCZESNOŚCI

Odtworzone powyżej narracje opisują napięcie pomiędzy potrzebą człowieka do dominacji środowiska, która wyraża się poprzez stan gotowości

do zasiedlenia i zagospodarowania terenów „nierozwiniętych”, a akceptacją własnej podatności/wrażliwości na otoczenie oraz empatią wobec rdzennych mieszkańców tych obszarów. Człowiek prezentuje się jako bojowa jednostka, która nie potrafi nawiązać innej relacji ze światem pozaludzkim niż ta polegająca na narzuceniu mu jego własnej woli. Co ciekawe, postaci dzieci, młodzieży, kobiet i starca, które występują w opowiadaniach, gotowe są odrzucić paradygmat dominacji w obliczu spotkania z rdzennymi mieszkańcami. Trần Duy Phiên ilustruje specyficzną dla Wietnamu formację tożsamości współwystępującą z programem politycznym mającym na celu rozwój gospodarczy. Adaptacja elementów kolonializmu wewnętrznego w kontekście społeczeństwa, które doświadczyło zewnętrznej przemocy kolonialnej, może wydawać się paradoksem, jeśli nie weźmiemy pod uwagę globalnej skali relacji kolonialnych. Trần Duy Phiên świadomie odwołuje się do tego kontekstu poprzez włączenie do swoich narracji elementów symbolizujących globalizację, a także poprzez odniesienie się do zachodnich narracji o podmiotowości kolonialnej.

Motywy człowieka walczącego z mrówkami jest obecny w opowiadaniu *Królestwo mrówek* Herberta George’a Wellsa z 1905 roku. Utwór ten wyraża lęk imperialnego społeczeństwa wiktoriańskiej Anglii, które obawia się „odwróconej kolonizacji” oraz zemsty kolonizowanych (Wells 1927, 108). W 1937 roku Carl Stephenson opublikował opowiadanie *Leiningens Kampf mit den Ameisen* (Leiningena wojna z mrówkami). Jak wskazuje Geoffrey Winthrop-Young (2021, 340), opowiadanie Stephensona inspirowane jest ideologią rasistowską, a motywacją do jego napisania było promowanie wizji aryjskiego człowieka. Istotne dla kontekstu wietnamskiego jest to, że opowiadanie Stephensona cieszyło się dużą popularnością w Stanach Zjednoczonych od momentu jego wydania i do dziś omawiane jest w amerykańskich szkołach średnich. Te dwa utwory portretują białych Europejczyków w Amazonii, których zadaniem jest zabezpieczenie interesów swoich rodzimych metropolii przy użyciu środków militarnych. Roje mrówek reprezentują stan natury, który zgodnie z logiką kolonialną obejmuje również populacje pozaeuropejskie. Zestawienie opowiadań Wellsa i Stephensona z utworami Trần Duy Phiêna ujawnia współzależność kolonializmu wewnętrznego i zewnętrznego. Przestrzeń zamieszkiwana przez ludzi urasowionych podczas długiej historii kolonialnej znajduje się w ciągłym stanie ryzyka militarnych interwencji. Adaptacja kolonializmu wewnętrznego w kontekście postkolonialnym jest więc strategią przetrwania. Produkcja, akumulacja i konsumpcja mają na celu uzasadnienie suwerenności danej

populacji na forum międzynarodowym. Nieustanna modernizacja to działania prewencyjne wobec potencjalnych interwencji uzasadnianych „ucywilizowaniem” lub „zagospodarowaniem” lokalnych populacji i zasobów. Na tym polega szantaż nowoczesności, która skazuje wielość sposobów bycia istotą ludzką na symboliczną i cielesną anihilację na rzecz monohumanistycznego projektu człowieka.

Opowiadania Trần Duy Phiêna różnią się od przytoczonych wyżej narracji brakiem hierarchii rasowej wśród postaci, a także prozaicznością portretowanych osób i sytuacji. Hodowca kur i uparty ojciec rodziny, mimo wojowniczej postawy, nie dysponują militarnym potencjałem ich odpowiedników z przytoczonych opowiadań europejskich autorów. Stawka tekstów Trần Duy Phiêna również jest inna – celem autora jest pokazanie, jak postawy kolonialne manifestują się w przestrzeni pozornie niewinnej zwyczajności, oraz ich krytyka z perspektywy środowiskowej. Co ważne, pisarz portretuje postaci z sympatią, zwracając tym samym uwagę na to, że ich życiorysy i tożsamości warunkowane są strukturalnie, przez decyzje państwowe, a także globalną dominację instrumentalnego podejścia do zasobów Ziemi.

Odczytanie figury mrówek i termitów jako metafory istot ludzkich (poza kategorią człowieka) wskazuje na jeszcze jeden ważny kontekst. Publikacja *Spirit Forestland, Customary Law and Indigenous Ethnic Minority Communities in Vietnam* pokazuje, że społeczności, które zamieszkują „puste” obszary gór i lasów, posiadają złożone systemy praw zwyczajowych regulujące relację wewnątrz świata ludzkiego oraz relacje ze światem zwierzęcym i roślinnym. Te prawa zwyczajowe opisują nie tylko alternatywne i zrównoważone sposoby zarządzania zasobami naturalnymi lasu, ale także głęboką duchową relację z bytami pozaludzkimi (Đàm Trọng Tuấn, Barber 1995).

PODSUMOWANIE. NARRACJE ŚRODOWISKOWE JAKO PODSTAWA MIĘDZYKULTUROWEJ SOLIDARNOŚCI

Powyższa analiza opowiadań Trần Duy Phiêna pokazuje, że hegemoniczna koncepcja człowieka ma istotny wpływ na artykulację form tożsamości i podmiotowości w wietnamskim kontekście postkolonialnym. Paradygmat ekonomicznej akumulacji jako warunku przetrwania państwowości narodowej domaga się przyswojenia elementów kolonializmu wewnętrznego przez jednostki. Co więcej, adaptacja tej tożsamości zachęca do stosowania

systematycznej przemocy wobec środowiska, która oznacza również przemoc wobec istot ludzkich znajdujących się poza hegemoniczną koncepcją człowieka. Skuteczny sprzeciw wobec degradacji środowiska potrzebuje oparcia w formach międzykulturowej solidarności z populacjami, które opowiadają o swoim miejscu w świecie w kategoriach współzależności oraz akceptacji własnej podatności/wrażliwości.

Narracja, zgodnie z teorią Sylvii Wynter, nie ogranicza się jedynie do przestrzeni literatury, lecz określa warunki dla zaistnienia możliwych sposobów życia, włączając w to technologię, wiedzę i duchowość. Opowieści środowiskowe, które pomijają znaczenie kolonializmu oraz marginalizują walki rdzennych populacji o utrzymanie lub przywrócenie swoich sposobów życia, wykazały brak skuteczności w próbie zatrzymania postępujących zmian klimatycznych¹². Projekt kontrhumanizmu Sylvii Wynter oraz jej konceptualizacja istoty ludzkiej jako praktyki narracyjnej stanowi odpowiedź na katastrofalne skutki globalnej dominacji monohumanistycznej koncepcji człowieka. Jednym z jej rezultatów jest zagrożenie i cierpienie połowy dzisiejszej populacji z powodu zmian klimatycznych (World Health Organisation 2023).

Odczytanie opowiadań Trầ̃n Duy Phiễna pozwala na rekonsolidację pamięci o historycznych artykulacjach solidarności z ludnością Wietnamu oraz propozycję odkolonizowania rodzimego systemu odniesień kulturowych. Utwory te, zdające sprawę z przemian w Wietnamie lat 90. XX wieku, rezonują z doświadczeniami przyspieszonej modernizacji w Polsce w takim stopniu, w jakim stanowią ekokrytyczną narrację o adaptacji lokalnej tożsamości kulturowej do globalnego rynku liberalnego. Marzenia o domu i sukcesie dotyczące hodowli kur i rodzinnej uprawy warzyw rezonują z międzypokoleniową pamięcią Polek i Polaków o przejściu od społeczeństwa agrarnego do społeczeństwa przemysłowo-usługowego. Rezonans doświadczeń w tak dwóch różnych kontekstach kulturowych świadczy o potencjale narracji środowiskowych dla artykulacji międzykulturowej solidarności motywowanej potrzebą dbania o bliskie sobie środowisko. W obliczu globalnych zmian klimatycznych planetarna solidarność nie może ograniczyć się do rywalizacji pomiędzy wariantami nowoczesności, lecz znajduje swoją ekspresję w domaganiach się prawa do współdzielonej troski o świat pozaludzki oraz nawiązania z nim bliskiej i duchowej relacji.

¹² Świadczy o tym m.in. odejście od porozumień paryskich ONZ z 2015 roku oraz rezultaty szczytu ONZ COP30 w Belém z 2025 roku.

BIBLIOGRAFIA

- Aso, M. 2018. *Rubber and the Making of Vietnam: An Ecological History, 1897–1975*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Bảo Ninh. 1998. *The Sorrow of War*, London: Vintage Classics.
- Đàm Trọng Tuấn, Barber, K. (red.) 2015. *Spirit Forestland, Customary Law and Indigenous Ethnic Minority Communities in Vietnam*, Hanoi: Knowledge Publishing House.
- De la Cadena, M. 2015. *Earth Beings: Ecologies of Practices across Andean Worlds*, Durham: Duke University Press.
- De la Cadena, M., Blaser, M. (red.) 2018. *A World of Many Worlds*, Durham: Duke University Press.
- Deloria, P. 1998. *Playing Indian*, New Haven: Yale University Press.
- Ferreira da Silva, D. 2007. *Toward a Global Idea of Race*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ginn, F. 2023. Decolonizing Environmental Humanities, *Environmental Humanities*, 15(3), 2–7.
- Kola, A. F. 2018. *Socjalistyczny postkolonializm, rekonsolidacja pamięci*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Locke, J. 1992. *Dwa traktaty o rządzie* (Z. Rau, tłum.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- McKittrick, K., Wynter, S. 2015. *Unparalleled Catastrophe for Our Species? Or, to Give Humanity a Different Future: Conversations*, w: K. McKittrick (red.), *Sylvia Wynter: On Being Human as Praxis*, Durham: Duke University Press, 9–90.
- Nguyễn Thị Hiển. 2019. *The Religion of the Four Palaces: Mediumship and Therapy in Việt Culture*, Hanoi: The Gioi Publishers.
- Nguyễn Thị Tịnh Thy. 2015. *Tư tưởng sinh thái trong truyện ngắn của Trần Duy Phiên*, <http://tapchisonghuong.com.vn/tap-chi/c333/n20401/Tu-tuong-sinhthai-trong-truyen-ngan-cua-Tran-Duy-Phien.html> – 20 I 2026.
- Nguyễn Thuỳ Linh. 2025. *Vietnam's Coal Frontier: Mining, Environment, and Empire*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ortmann, S. 2017. *Environmental Governance in Vietnam: Institutional Reforms and Failures*, Cham: Palgrave Macmillan Cham.
- Phạm Phương Chi. 2024a. *Political Dimensions in Vietnamese Ecofiction*, w: U. K. Heise, Phạm Phương Chi (red.), *Environment and Narrative in Vietnam*, Cham: Springer Nature, 317–341.
- Phạm Phương Chi. 2024b. *Introduction*, w: Phạm Phương Chi, C. Sankaran (red.), *Humans and Other Animals: Animal Fiction from Vietnam*, Singapore: Penguin Random House SEA (Kindle).
- Phan Xuân Dũng. 2023. *Agent Orange Victims in Vietnam: Their Numbers, Experiences, Needs, and Sources of Support*, Washington: United States Institute of Peace.
- Pratt, S. L. 2022. Lessons in place: Thoreau and Indigenous philosophy, *Metaphilosophy*, 53(4), 371–384.
- Rodriguez, T. (Tres Rosa) 2020. Decolonisation, A Guidebook for Settlers Living On Stolen Land, *Medium*, <https://tresrosa.medium.com/decolonization-a-guidebook-for-settlers-living-on-stolen-land-57d4e4c04bbb> – 29 VIII 2025.
- Said, E. 1979. *Orientalism*, New York: Vintage Books.
- Stockholm International Peace Research Institute. 1976. *Ecological Consequences of the Second Indochina War*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Szymańska-Matusiewicz, G. 2019. *Vietnamese in Poland: From Socialist Fraternity to the Global Capitalism Era*, Berlin: Peter Lang.

- Thoreau, H. D. 2018. *Walden, czyli życie w lesie* (H. Ciepłńska, tłum.), Poznań: Rebis.
- Thục Linh Nguyễn Vũ. 2024. *A World of Their Own: Vietnamese Students in Late Socialist Poland*, w: M. Colla, P. Betts (red.), *Rethinking Socialist Space in the Twentieth Century*, Cham.
- Trần Duy Phiên. 2021a. *Termites and Humans (1992)*, w: C. P. Phạm, C. Sankaran (red. i tłum.), *Revenge of Gaia: Contemporary Vietnamese. Ecofiction*, Singapore: Penguin Random House SEA (Kindle).
- Trần Duy Phiên. 2021b. *Ants and Humans (1989)*, w: C. P. Phạm, C. Sankaran (red. i tłum.), *Revenge of Gaia: Contemporary Vietnamese. Ecofiction*, Singapore: Penguin Random House SEA (Kindle).
- Trần Duy Phiên. 2021c. *Spider and Human (2012)*, w: C. P. Phạm, C. Sankaran (red. i tłum.), *Revenge of Gaia: Contemporary Vietnamese. Ecofiction*, Singapore: Penguin Random House SEA (Kindle).
- Trương Ngọc Kiểm, Đinh Văn Khương. 2021. Agent Orange: Haft-Century Effects On The Vietnamese Wildlife Have Been Ignored, *Environmental Science & Technology*, 55(22), 15007–15009, <https://doi.org/10.1021/acs.est.1c06613>.
- Tuck, E, Wayne Yang, K. 2012. Decolonization is not a metaphor, *Decolonization: Indigeneity, Education & Society*, 1(1), 1–40.
- Wells, H. G. 1927. *Empire of the Ants*, w: H. G. Wells, *The Complete Short Stories*, London: Ernest Benn Limited.
- Winthrop-Young, G. 2021. A Green Hell Makes Better Germans: Carl Stephenson’s “Leiningen” and the Almost Aryan Countertextual Army Ants, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, 96(4), 339–356, <https://doi.org/10.1080/00168890.2021.1977228>.
- World Health Organisation. 2023. *Climate change*, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> – 23 | 2026.
- Wynter, S. 1984. *Human Being as Noun? Or Being Human as Praxis? Towards the Autopoietic Turn/Overturn: A Manifesto*, https://bcrw.barnard.edu/wp-content/uploads/2015/10/Wynter_TheAutopoieticTurn.pdf – 10 | 2026.
- Wynter, S. 2003. Unsettling the Coloniality of Being/Power/Truth/Freedom: Towards the Human, After Man, Its Overrepresentation—An Argument, *The New Centennial Review*, 3(3), 257–337, <https://doi.org/10.1353/ncr.2004.0015>.
- Yusoff, K. 2018. *A Billion Black Anthropocenes or None*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

A HUMAN (MAN) TOWARDS THE COLONIALISM OF ANTS: ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN AND ANIMAL WORLDS IN TRẦN DUY PHIÊN’S SHORT STORIES IN THE LIGHT OF SYLVIA WYNTER’S THEORY OF A HUMAN AS A NARRATIVE BEING

Abstract: This text provides an interpretation of the environmental narratives of Vietnamese author Trần Duy Phiên through the lens of Sylvia Wynter’s counter-humanism project and Denise Ferreira da Silva’s critique of modern subjectivity. The stories by Trần Duy Phiên titled *Ants and Humans (Kiến và người, 1989)*,

Termites and Humans (*Mối và người*, 1992), and *Spider and Human* (*Nhện và người*, 2012) express a shift towards environmental narratives and ecocriticism in Vietnamese literature during the reforms of the Đổi Mới era, aimed at integrating Vietnam into the global liberal economy. By situating these stories within the context of Đổi Mới transformations, the text indicates the adaptation of elements of internal colonialism in articulations of identity in Vietnam for the sake of governmental policies supporting settlements in forested highlands. Reading Trần Duy Phiên's texts in the context of local politics and the global hegemony of human concepts derived from Western colonialism aims to highlight the potential of environmental narratives for the re-articulation of intercultural solidarity in the face of planetary climate changes, as well as the need to reconsider the relationship between human beings and the natural environment.

Keywords: Vietnamese literature, ecocriticism, environmental humanities, post-humanism, counter humanism, decolonial theory, animal studies